

„Jednala s ní jako čestná žena, zacházela s ní opatrně a ani v nejmenším jí neublížila.“¹

Vnímání porodu a pomoci porodní báby ve svědeckých výpovědích v rámci soudního sporu mezi Justinou Siegemund a Martinem Kergerem²

Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ

“She behaved like an honourable woman, treated her with care, and did not in the least harm her.” Perceptions of childbirth and midwife assistance in the testimonies given in the litigation between Justine Siegemund and Martin Kerger

Justina Siegemund (1636–1705), the court midwife of Brandenburg and author of the treatise on obstetrics *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, published in Cölln an der Spree in 1690, is one of the most notable figures in the history of obstetrics. In 1680–1685, she was a defendant in a lawsuit against the town doctor Martin Kerger in Liegnitz, Silesia, for allegedly forcibly interfering in the birthing process. The paper analyses the testimonies of the mothers, their husbands, other participants in the births, and midwives, preserved in the municipal archive in Liegnitz and partially reprinted in the obstetric treatise by Justina Siegemund. It aims to offer a view of Early Modern midwifery from below, through the eyes of its immediate actors, and to interpret the testimonies in the context of the Patientengeschichte.

Keywords: Early Modern period; Justina Siegemund; childbirth; testimony; violence; Liegnitz

DOI: 10.14712/24645370.3197

Hana Jadrná Matějková is an assistant professor at the Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, hana.jadrna@upol.cz

¹ „...daß sie als eine ehrliche Frau an ihr gehandelt / vorsichtig mit ihr umgegangen / und ihr das geringste Leid nicht angethan etc.“ Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále jen HAB), sign. Xb8483; JUSTINA SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, Cölln an der Spree 1690, s. 157.

² Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2023_011).

Oblast porodnictví procházela v období raného novověku významnými změnami, které můžeme označit za přelomové.³ Až do konce 17. století příslušel monopol v péči o těhotné, rodící a šestinedělky tradičním pomocnicím u porodu, porodním bábám. Teprve v tomto období se lékařům (a daleko častěji chirurgům) postupně dařilo získávat vlastní praktické zkušenosti s pomocí u porodů, které se v mnohém neslučovaly s tradičním „učným“ pohledem, neustále reprodukováným od vydání první příručky pro těhotné a rodící ženy a porodní báby wormského lékaře Eucharia Rösslina⁴ ve většině mužských spisů tohoto charakteru. S novými poznatky souvisela snaha lékařů získat kontrolu nad průběhem vzdělávání porodních bab,⁵ a především nad jejich zkoušením. Nová představa o jejich výuce v průběhu 17. století sestávala z praktické části, jež byla i nadále přenechána v kompetenci zkušených porodních bab, a teoretické části vedené městským lékařem.⁶ Měštští lékaři také v této době představují pro porodní báby důležitou instanci, pod jejíž kontrolu jejich činnost spadá. Zatímco v dřívějším období tuto funkci plnili církve a její představitelé, stává se v raném novověku pomyslným vrcholem hierarchizované porodnické pyramidy právě lékař. Pro potřeby teoretické výuky bylo nutné se opřít o porodnickou příručku, která v sobě shrnovala penzum znalostí, které porodní báby musely vstřebat, aby vyhověly při závěrečném přezkoušení. Tato narůstající produkce těchto spisů,

³ O těchto procesech můžeme v hrubých rysech uvažovat obecně v (západo)evropském kontextu. Pro přehled změn v postavení a činnosti porodních bab v německojazyčných oblastech od středověku do 18. století viz HANA JADRŇÁ MATĚJKOVÁ, „Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři? Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí, Praha 2016, s. 22–36.

⁴ EUCHARIUS RÖSSLIN, *Der Schwangern Frauen vnd hebammen Rosegarten*, Straßburg 1513.

⁵ K problematice vzdělávání porodních bab srov. např. *Von der Wehemutter zur Hebamme. Die Gründung von Hebammenschulen mit Blick auf ihren politischen Stellenwert und praktischen Nutzen*, (ed.) CHRISTINE LOYTVED, Osnabrück 2001; HILDEGARD ELISABETH KELLER, HUBERT STEINKE, *Der Doctor fragt, die Hebamm antwortet. Zur Zürcher Hebammenausbildung im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Hildegard Elisabeth Keller, Anfänge der Menschwerdung. Perspektiven zur Medien-, Medizin- und Theatergeschichte des 16. Jahrhunderts, Zürich 2008, s. 214–230; EVA LABOUVIE, *Frauenberuf ohne Vorbildung? Hebammen in den Städten und auf dem Land*, in: Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung, Band I. Vom Mittelalter bis zur Aufklärung, (edd.) Eva Kleinau, Claudia Opitz, Frankfurt–New York 1996, s. 218–233.

⁶ HANS-CHRISTOPH SEIDEL, *Eine neue „Kultur des Gebärens“*. *Die Medikalisierung von Geburt im 18. und 19. Jahrhundert in Deutschland*, Stuttgart 1998, s. 89.

kteří lze označit za další prostředek k posílení autority mužů na poli porodnictví, je průvodním jevem počínající kontroverze mezi porodními bábami na jedné straně a lékaři a chirurgy na straně druhé, označované termínem kompetenční spor.⁷

Do doby těchto dynamických proměn spadá působnost porodní báby Justiny Siegemund (1636–1705), jedné z nejpozoruhodnějších osobností dějin porodnictví v německojazyčných oblastech. Její kariéra zakončená titulem braniborské dvorní porodní báby vedla ze slezského rurálního prostředí, přes post městské porodní báby v Lehnici k pomocnici při porodu na různých menších dvorech. V roce 1690 nechala jako první žena v německojazyčných oblastech vydat tiskem svou autorskou porodnickou příručku *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, v níž zúročila znalosti a zkušenosti ze své dlouholeté praxe, a pokusila se zařadit do mužského učeného porodnického diskurzu.⁸ Tato příručka vyšla sice za autorčina života pouze jednou, během 18. století se však dočkala velké popularity, byla dokonce doporučována některými lékaři jako ideální studijní materiál pro porodní báby a několikrát reeditována.⁹ O významu Justiny Siegemund již krátce po její smrti v roce 1705 svědčí také zařazení jejích medailonů do encyklopedických děl věnovaných učeným ženám, jako bylo dílo protestantského pastora a teologa Johanna Caspara Ebertiho *Eröffnetes Cabinet deß gelehrten Frauen-Zimmers*,¹⁰ spis učence

⁷ Srov. HANA JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Vzdávej lékaři patričníou úctu, neboť i jeho stvořil Hospodin.“ *Tolerance v rámci kompetenčního sporu mezi porodními bábami a lékaři-porodníky v raném novověku?*, *Theatrum historiae* 13/2013, s. 93–106.

⁸ Pro detailní popis života Justiny Siegemund srov. především WALTRAUD PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben.“ *Das Hebammenanleitungsbuch von Justina Siegemund*, München 1994, s. 25–60; LYNNE TATLOCK, *Volume Editor's Introduction*, in: Justine Siegemund: *The Court Midwife*, (ed.) L. Tatlock, Chicago 2005, s. 1–26. Krátkou přehledovou studii Justině Siegemund věnovala SONJA SCHUBERT, *Justine Siegemund – Hebamme und Hofwehemutter*, in: *Die Vergessene Geschichte. 775 Jahre Frauenleben in Hamm*, (edd.) Antje Flüchter-Sheryari, Maria Perrefort, Hamm 2001, s. 223–225. K analýze porodnické příručky Justiny Siegemund viz H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři?, s. 37–59.

⁹ Jako ideální studijní materiál pro všechny porodní báby příručku Justiny Siegemund doporučuje ještě v roce 1747 ve svém spise Johann Storch. HAB, sign. M:Mr 30; JOHANN STORCH, *Unterricht vor Heb-Ammen*, Gotha 1747, s. 36–38, 73, 254 ad. Spis braniborské dvorní porodní báby byl znovu vydán v letech 1708, 1715, 1723, 1724, 1741, 1752 a 1756. Srov. W. PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 65, 105, 116.

¹⁰ Bayerische Staatsbibliothek (dále jen BSB), sign. H.lit.p.104 (digitalizováno), <http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/goToPage/bsb10731979>.

a lékaře Christiana Franze Paulliniho *Hoch- und Wohl-gelartetes teutsches Frauenzimmer*¹¹ nebo do velkolepého projektu nakladatele a knihkupce Johanna Heinricha Zedlera *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*.¹²

Justina Siegemund byla nejen velmi úspěšná porodnická praktička s různorodou klientelou a bohatými zkušenostmi, ale podle všeho také sebejistá žena, dobře si vědomá své ceny a svých schopností. Můžeme tak soudit hned z několika důvodů. Vydání vlastní porodnické příručky je určitě prvním z nich. Navíc v této příručce otiskla také svůj portrét – zde se mohla inspirovat francouzskou předchůdkyní Louise Bourgeois, jejíž porodnická příručka vydaná poprvé roku 1609 byla záhy přeložena do němčiny.¹³ Justina Siegemund se však neváhala zapojit ani do několika kontroverzí s lékaři, kteří svými výroky či publikacemi ohrožovali její status i postavení a útočili na to nejdůležitější, čím porodní bába v raném novověku disponovala – na její dobrou pověst a čest.¹⁴

html?pageNo=167 (náhled 22. 2. 2023); JOHANN CASPAR EBERTI, *Eröffnetes Cabinet deß gelehren Frauen-Zimmers*, Frankfurth–Leipzig 1706, s. 129.

¹¹ BSB, sign. H.lit.p.290 (digitalizováno), <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10734361?page=,1> (náhled 22. 2. 2023); CHRISTIAN FRANZ PAULLINI, *Hoch- und Wohl-gelartetes teutsches Frauenzimmer*, Frankfurt–Leipzig 1712, s. 45.

¹² JOHANN HEINRICH ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, sv. 7, sl. 868, Halle–Leipzig 1734 (digitalizováno), <https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=74960&bandnummer=07&seitenzahl=0455&supplement=0&dateiformat=1%27> (náhled 22. 2. 2023); TÝŽ, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, sv. 37, sl. 1088, Halle–Leipzig 1743 (digitalizováno), <https://www.zedler-lexikon.de/index.html?c=blaettern&id=337149&bandnummer=37&seitenzahl=0557&supplement=0&dateiformat=1%27> (náhled 22. 2. 2023). Srov. H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Kdykoliv jsem měla volnou chvíli, něco jsem sepisovala.“ *Dílo Justiny Siegemund v kontextu raně novověkých ženských přírodovědných spisů z německojazyčných oblastí*, *Theatrum historiae* 22/2018, s. 101–124.

¹³ Louise Bourgeois (1563–1636) byla dvorní porodní bába francouzské královny Marie Medicejské. Kromě své porodnické příručky, sestávající ze čtyř knih, jež vycházely i samostatně, je známá také písemnou instrukcí pro svou dceru, v níž vysvětluje, jak se stát dobrou porodní bábou. Její porodnická příručka byla záhy přeložena do němčiny, viz HAB, sign. A:38.1 Med. (2); LOUISE BOURGEOIS, *Ein gantz new nützlich vnd nohtwendig Hebammen Buch*, Oppenheim 1619. Dostalo se jí ještě několika reedic, poslední vyšla roku 1652, viz HAB, sign. Xb 4798 (2); TÁŽ, *Hebammen Buch*, Hanau 1652.

¹⁴ V městském prostoru, kde Justina Siegemund po nějakou dobu působila, byl v závislosti na velikosti sídla k dispozici větší počet porodních bab, na něž se nastávající rodičky mohly obracet. Při svém výběru vycházely ze zkušeností svých rodin, při-

V medailonku Justiny Siegemund otištěném ve výše zmíněném Eberthiho spisu se můžeme dočíst následující: „Dietrichin (Justina Sigmunda) pocházející z Romstocku ve Slezsku v javorském knížectví, pruská královská a braniborská kurfiřtská dvorní porodní bába, je známá proto, že sepsala knihu o svém povolání, jež byla vydána v Kolíně roku 1690 v kvartu s mědiryty. Je to nejlepší kniha, kterou na toto téma máme, a lékařská fakulta ve Frankfurtu ji velmi doporučila. Sice jí pan dr. Petermann z Lipska to či ono vytkl, ona se s ním ale ostře vypořádala.“¹⁵

Kontroverze Justiny Siegemund s Andreasem Petermannem, profesorem anatomie a chirurgie na univerzitě v Lipsku, následovala dva roky po vydání její porodnické příručky, tedy v roce 1692. Spor se týkal obvinění, jež Petermann vznesl proti některým závěrům publikovaným v porodnické příručce Justiny Siegemund, a probíhal prakticky pouze v literární rovině. Petermann vydal spis, v němž označil některé postupy braniborské dvorní porodní báby za nesmyslné, a dokonce nebezpečné.¹⁶ V reakci na obvinění vznesená Petermannem se Justina Siegemund neváhala chopit opět pera, aby sepsala svou obhajobu a taktéž ji vydala tiskem.¹⁷ Toto dílko představuje nejen důkaz, že porodní bába byla natolik vzdělaná, že dokázala s lékařem vést kvalitní literární kontroverzi, ale také že jí velmi záleželo na tom, jaký obraz v učeném porodnickém diskurzu o ní existoval.¹⁸

Druhá kontroverze, jíž se Justina Siegemund účastnila, časově spadá do dřívějšího období, konkrétně do doby jejího působení ve

telkyň či jiných referencí na jednotlivé pomocnice při porodu. Dobrá pověst porodní báby tak tvořila úplný základ jejího úspěšného působení (nejen) v městské společnosti.

¹⁵ „Dietrichin (Justina Sigmunda) von Romstock aus Schlesien im Jaurischen Fürstenthume / gebürtig / Königliche Preußische und Churfürstliche Brandenburgische Hof-Wehe-Mutter ist dessentwegen bekand / weil sie ein Buch von ihrer Profession geschrieben / welches zu Cölln Anno 1690. 4to mit Kupffern heraus kommen ist. Es ist solches das beste das man hat in der Materie und von der Medicinischen Facultät zu Franckfurt sehr recommendiret worden. Zwar setzte ihm Hr. D. Petermann zu Leipzig eines und das andre aus / sie hat ihn aber scharff abgefertiget.“ Srov. pozn. 10.

¹⁶ ANDREAS PETERMANN, *Gründliche Deduction vieler Hand-Griffe, die in dem Buche Die Chur- Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter genannt*, Cölln an der Spree 1692.

¹⁷ HAB, sign. Xb 8148; JUSTINA SIEGEMUND, *Wider Herrn D. Andreae Peterman*, Cölln an der Spree 1692.

¹⁸ Více o sporu srov. H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Neznalé“ báby a „vzdělaní“ lékaři?, s. 52–54; W. PULZ, „Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben“, s. 107–116.

slezském městě Lehnici, a dozvídáme se o ní, i když velmi zkratkovitě, z pohřebního kázání proneseného při jejím pohřbu a následně vydaného tiskem: „Sice měla mnoho nepříjemností, především ze strany jednoho doktora medicíny známého v tom místě, které však s Boží pomocí překonala, a různé fakulty na vysokých školách jí daly podle dosud existujících spisů za pravdu, a kvůli své velké pili a zkušenosti došla v celé zemi velkého ocenění.“¹⁹

Spor naznačený kazatelem Danielem Bandecem byl na hony vzdálen literární kontroverzi. Naopak byl velmi hmatatelný a ohrožoval pověst Justiny Siegemund v době, kdy postupně opouštěla městské prostředí, potažmo pozici přísežné porodní báby spadající pod dohled městského lékaře, a stávala se „porodnickou celebritou“ na volné noze vyžadovanou u porodů na dvorech nacházejících se po celém Slezsku, někdy i v jiných zemích (např. Sasku).

Roku 1680 pohnal městský lékař v Lehnici Martin Kerger Justinu Siegemund k soudu z důvodu její domněle opakované násilné činnosti při porodech lehnických žen. Porodní bába nezůstala pasivní ani v tomto případě. Vzhledem k tomu, že Kerger ohrožoval její dobrou pověst, přistoupila k velmi rázným krokům. Shromáždila svědectví žen, kterým asistovala při porodu a které vypovídaly u městského soudu v Lehnici o jeho průběhu a konkrétním jednání porodní báby. Také Martin Kerger v průběhu procesu předvolal svědky, k nimž patřili dvě porodní báby, dva manželé, několik rodiček stejně jako několik žen, jež se porodu některé ze svých bližních účastnily jako morální i faktická podpora. Tyto výpovědi se dochovaly v lehnickém městském archivu,²⁰ deset z nich dokonce Justina Siegemund včlenila do své porodnické příručky, konkrétně do kapitoly věnované protrhávání vaku blan.²¹

¹⁹ „Zwar hat Sie vielerley Verdrießlichkeit gehabt / sonderlich von einem an solchen Orte bekanten Medicinæ Doctore, welche Sie aber durch Gottes Hülffe überwunden / und haben unterschiedene Fakultäten auf hohen Schulen / laut der annoch verhandenen Acten / Ihr das Recht zuerkant / ist dabey wegen ihres grossen Fleisses und Erfahrungheit durchs gantze Land in grossen æstim gekommen.“ Staatsbibliothek zu Berlin, sign. 7 in: 4” Ee 700-4115 a 19 in: 4” Jb 665; DANIEL BANDECO, *Die Von Gott zu Gott gezogene Kinder Gottes*, Cölln an der Spree 1705, s. 74 (digitalizováno), [http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN716918226&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=\(náhled 22. 2. 2023\)](http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN716918226&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=(náhled 22. 2. 2023)).

²⁰ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Legnicy, Akta miasta Legnicy, sign. II/473 (Criminalia 1683–1689), s. 85–189 (dále jen *Akta miasta Legnicy*).

²¹ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 150–180.

Jakkoli je třeba zohlednit specifika vzniku zápisu těchto promluv,²² představují ojedinělá svědectví o tom, jakým způsobem vnímaly a prožívaly rodící ženy a jejich okolí okamžik porodu a asistenci porodní báby v komplikovaných a bolestivých situacích. Je tak částečně možné podívat se na raně novověké porodnictví „zdola“, očima jeho bezprostředních aktérek a aktérů. Lehnické svědecké výpovědi jsou zároveň unikátní v tom, že poskytují vhled do porodnické každodennosti ve městech, jejich aktérkami a aktéry jsou příslušnice a příslušníci městské sociální vrstvy. Umožňují nám tedy vstoupit do porodních místností žen, které nepředstavují elitu společnosti, jako tomu je v případě líčení Louise Bourgeois pro francouzský královský dvůr, nebo pro některé šlechtické domácnosti.²³

Svědecké výpovědi v lehnickém archivu objevila během přípravy své disertační práce počátkem 90. let minulého století německá etnoložka Waltraud Pulz. Její výzkum byl zaměřen na osobnost Justiny Siegemund a její porodnickou příručku.²⁴ Autorka se k tématu vrátila ještě ve studii vydané roku 1998.²⁵ V obou případech odkazuje na to, že by tento ojedinělý pramenný materiál ráda obsírně analyzovala v rámci připravované edice,²⁶ jež však nebyla realizována.²⁷ Potenciál tohoto exkluzivního pramene tak zůstal nevyčerpán.

²² Především se jedná o skutečnost, že vznikaly pod jistým tlakem způsobeným přípravou skládanou před soudem, v určitých mocensko-spoločenských konstelacích, byly prostředníkem – písařem – převedeny do „spisovného“ a právníckého jazyka (vyjádřeného zde především převodem promluv do 3. osoby jednotného čísla, používáním latinských slov *Negat.*, *Affirmat* apod.), a nevíme tedy, nakolik přesně tento prostředník výpovědi zaznamenal. Co se týče výpovědi, které Justina Siegemund zařadila do své porodnické příručky, je vysoce pravděpodobné, že jejich výběr proběhl v souladu s autorčinými sebezprezentačními strategiemi. Srov. H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „*Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři?*, s. 37–59.

²³ V českém prostředí srov. např. *Alžběta Lidmila z Lisova, Rodinné paměti*, (ed.) JANA RATAJOVÁ, Dolní Břežany 2002.

²⁴ W. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“.

²⁵ W. PULZ, *Gewaltsame Hilfe? Die Arbeit der Hebamme im Spiegel eines Gerichtskonflikts (1680–1685)*, in: *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*, (edd.) Jürgen Schlumbohm, Barbara Duden, Jacques Gélis, Patrice Veit, München 1998, s. 68–83.

²⁶ W. PULZ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 48, 84.

²⁷ Autorka se tématu porodnictví věnovala ještě v několika studiích, např. *Rivalisierende Wissensformen in der Geburtshilfe des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: *Gebären. Ethnomedizinische Perspektiven und neue Wege*, (edd.) Wulf Schiefenhövel, Dorothea Sich, Christine E. Gottschalk-Batschkus, Aachen 1995, s. 19–24; *Aux origines de l'obstétrique moderne en Allemagne (XVIe–XVIIIe siècle): Accoucheurs contre ma-*

Vzhledem k možnosti nahlédnout do reálných porodních situací očima jejich bezprostředních aktérek a aktérů se při analýze svědeckých výpovědí z Lehnice nabízí přístupy „Patientengeschichte“, tedy dějin medicíny z pohledu pacientů. Pro tento historiografický proud, odvolávající se k „zakládajícímu“ textu Roye Portera,²⁸ je typické, že na zajímavosti pro něj nabývá hlas laiků, který byl z hlediska dějin medicíny do té doby opomíjený.²⁹ Určité úskalí v takto pojatém bádání představují prameny – lidé, kteří referují o sobě a svém zdraví či nemoci a zanechali po sobě dobře využitelné ego-dokumenty či korespondenci typu „Patientenbrief“,³⁰ pocházejí (nejen) v předmoderním období především ze vzdělané střední a vyšší třídy. Ostatní o sobě nemluví přímo, ale skrze jiné osoby či instituce. To je ostatně i případ lehnických svědeckých výpovědí. O vnímání porodu a tělesných prožitků s ním spojených se zde dozvídáme zprostředkovaně skrze zápisky soudního písaře. Právě soudní spisy patří prozatím z hlediska Patientengeschichte k méně a zřídka vytěžovaným pramenům.³¹ Analýza lehnických svědeckých výpovědí může také sloužit jako příspěvek k dějinám těla,³² neboť zde ženy vypovídají o svých tělesných prožitcích v průběhu těhotenství, ale především těžkých porodů, jichž se soudní zápisy výlučně týkají. Nezřídka nám poodhalují také míru povědomí žen o vlastním těle a jeho fungování, o délce těhotenství, příznacích počínajícího porodu apod. Pozornosti si

trones?, Revue d'histoire moderne et contemporaine. Médicalisation et professions de santé XVIe–XXe siècles 43–44/1996, s. 593–617. Poté zaměřila svou pozornost na jiná témata. V duchu historiografických trendů 90. let leží těžiště jejího badatelského zájmu v důrazu na kontroverzi mezi lékařem a porodní bábou se zdůrazněním mocenské pozice lékaře a snahou o uchopení pojmu násilí. V souladu s tehdy aktuální celospolečenskou debatou o současném porodnictví a míře vstupování do porodního děje či přirozeném průběhu porodu Waltraud Pulz tematizuje zásahy, které nepředstavují pomoc, ale spíše přesahování pravomocí pomáhající osoby.

²⁸ ROY PORTER, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, Theory and Society 17/1985, s. 175–198.

²⁹ Tento historiografický směr našel širokou odezvu především v německém bádání, kde k jeho významným představitelkám a představitelům patří např. Barbara Duden, Michael Stolberg, Robert Jütte, Martin Dinges a další.

³⁰ Srov. např. VLADAN HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, in: Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie, (edd.) Milena Lenderová, Vladan Hanulík, Daniela Tinková, Červený Kostelec 2013, s. 179–227, zde s. 185–186.

³¹ WOLFGANG UWE ECKART, ROBERT JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln 2007, s. 181–190.

³² K dějinám těla srov. např. MILENA LENDEROVÁ, DANIELA TINKOVÁ, VLADAN HANULÍK, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, s. 7–18.

však bezesporu zaslouží také výpovědi svědčících manželů, které mohou sloužit jako vodítko pro to, jakým způsobem prožívali muži těžké chvíle svých manželek, do jaké míry byli porodního děje účastní, a v neposlední řadě, jaké představy a znalosti mohli mít v souvislosti s těhotenstvím, porodem a vývojem dětí.

Justina Siegemund přišla do Lehnice roku 1670 a působila tu jako městská porodní bába až do podzimu 1678. Od roku 1672 však byla zároveň součástí dvora hraběnky Luisy z Anhalt-Dessau v Břehu. Nebyla tedy městskou porodní bábou v tradičním slova smyslu, tedy vázanou pouze na prostředí jednoho města a jeho bezprostředního okolí. Rodičkám v Lehnici byla sice k dispozici, nicméně větší váhu měla služba u dvora, trvající až do hraběnčiny smrti roku 1680.³³ Právě do tohoto roku se datuje počátek jejího soudního sporu s městským lékařem Martinem Kergerem.³⁴

Výslechy svědků probíhaly podle pevně stanoveného schématu a skládaly se ze tří částí. V první části (*Interrogatoria Generalia*) se museli vyjádřit ke svému vztahu k Justině Siegemund i Martinu Kergerovi a popsat, kdo od nich svědectví žádal, kdy a za jakých okolností, či zda je někdo instruoval o tom, jak mají vypovídat. Druhá část (*Positiones*) obsahovala otázky odvozené z Kergerových písemně dodaných svědectví. Poslední a zřejmě nejzajímavější část (*Interrogatoria Specialia*) pak tvořily otázky navržené Justinou Siegemund a ušité na míru jednotlivým svědkyním a svědkům,³⁵ přičemž v případě dvou manželských párů, které u soudu figurovaly, se otázky kladené manželce a manželovi shodovaly. Právě zde jsou nejlépe zachyceny detaily přibližující jednotlivé porody a dobře vyvráceny Kergerovy pokusy usvědčit Justinu Siegemund z násilného jednání.³⁶

³³ Srov. W. PULZ, *Gewaltsame Hilfe?*, s. 69.

³⁴ Můžeme zde pouze spekulovat, zda načasování souvisí se smrtí hraběnky Luisy a vyvázáním Justiny Siegemund ze služeb jejího dvora, tedy zda bylo naplánováno tak, aby porodní bába již neměla mocnou ochránkyni. Také pohnutky Martina Kergera ke spuštění procesu nejsou zcela jasné, snad byly motivovány osobním konfliktem zakládajícím se na frustraci ze smrti jeho dvou dětí a velmi těžkého porodu jeho ženy, u něhož Justina Siegemund asistovala. Soudní spor pak trval až do roku 1685, kdy se porodní bába pohybovala už ve zcela jiném prostředí, a prakticky vyzněl do ztracena. Viz TÁŽ, „*Nicht alles nach der Gelahrten Sinn geschrieben*“, s. 88–89.

³⁵ W. PULZ, *Gewaltsame Hilfe?*, s. 72.

³⁶ Velmi zajímavé je také sledovat, jakým způsobem jsou aktérka a aktér soudního sporu titulováni. Zatímco Martin Kerger vystupuje buď jako „*H. (err) D. (oktor)*

Ze svědeckých výpovědí také vyplývá, jaké konkrétní jednání porodní báby mělo být chápáno jako násilné a překračující pomyslné meze. Waltraud Pulz kategorizuje obvinění Justiny Siegemund do čtyř skupin.³⁷ První z nich představuje obvinění z urychlování porodu, motivované nejspíše ziskovostí – zde je nepřímo tematizován široký akční rádius, v němž se Justina Siegemund pohybovala. K údajnému urychlování mělo docházet násilným protržením vaku blan. Druhou, velmi podstatnou a početně nejhojnější kategorií tvoří obvinění z násilného a příliš neurvalého vnitřního vyšetření (včetně vyšetření děložního hrdla), majícího u rodičky vyvolat nebezpečné krváčení. Další skupina obvinění zahrnuje zranění rodičky a zranění dítěte, eventuálně následované jeho smrtí. Poslední kategorie pak necílí na tělesnou rovinu porodního procesu, ale na nerespektování vůle rodičky či jejího manžela, tedy na svévolné jednání porodní báby.

Ve svědeckých výpovědích se rozehrávají různé konstelace osob s rozličnými rolemi u porodu – vypovídají zde porodní báby (kolegyně, ale často také konkurentky Justiny Siegemund), manželé účastníci se různou měrou porodního děje, matky, macechy a jiné příbuzné rodiček, další ženy přítomné u porodu, a především samy rodičky. Jakožto nejaktivnější účastnice porodního děje popisují své pocity, vnímání a tělesné prožívání vlastního porodu, zatímco jejich okolí může do skládačky doplnit své vizuální i sluchové vjemy, stejně jako informace nespádající bezprostředně do porodní místnosti (např. řeči kolující mezi ženami na různých místech ve městě), takže celkový obraz porodní scény vyvstává velmi plasticky.

Zatímco ve výpovědích otištěných v porodnické příručce Justiny Siegemund, které jednoznačně vyznívají v její prospěch, je protrhávání vaku blan tematizováno jako nouzový a krajní prostředek pomoci u těžkého porodu, u něhož už porodní bába nevidí jiné východisko (proto jsou také tyto výpovědi zařazeny do kapitoly věnované právě tématu protrhávání vaku blan) a kde také pečlivě vysvětluje rodičce i jejímu okolí nastalou situaci a vyžaduje její explicitní souhlas s tímto úkonem,³⁸ vypadá si-

Kerger“ nebo „*D. (oktor) Kerger*“, tedy je mu vždy přiznáván titul studovaného lékaře, porodní bába je titulována buď jako „*Frau Justina*“, nebo pouze „*Justina*“. Nerovné postavení obou stran sporu a jasná hierarchie v rámci mocenské struktury tedy nemohly být vyjádřeny pregnantněji.

³⁷ W. PULZ, *Gewaltsame Hilfe?*, s. 74, 77.

³⁸ Svědkyně Regina Titzin, manželka truhláře a měšťana Gustava Rothusanga, jež s manželem zplodila sedm dětí a u porodu šesti z nich asistovala Justina Siegemund

tuace ve výpovědích Kergerových svědků poněkud jinak. Otázky jsou formulovány tak, aby zjistily, zda Justina Siegemund rodičku či její blízké přemlouvala k urychlení porodu za pomoci tohoto prostředku a zda tím rodiče nezpůsobila újmu. Kerger byl podle všeho přesvědčen, že právě to se stalo jeho manželce při jejím těžkém porodu.³⁹ Otázky kladené svědkyním (v tomto případě jsou hojně diskutovány se svědčícími porodními bábami) zjišťují, zda Justina Siegemund dala porodnímu ději („přírodě“) volný průběh a vyčkávala. Zde narážíme na dvě různé koncepce pomoci u porodu, s nimiž se pravidelně setkáváme v porodnických příručkách při líčení prohrěšků porodní báby: buď je příliš opatrná a zbytečně vyčkává, když je třeba přiložit ruku k dílu a porodnímu ději napomoci, nebo je naopak intervencionalistická a svou přehnanou iniciativou způsobuje komplikace, ba dokonce smrt. Srovnáme-li dobové německojazyčné porodnické příručky, je prakticky nemožné, aby se porodní bába zachovala správně.⁴⁰ Martin Kerger byl podle všeho zastáncem

(pouze jedno z těchto sedmi dětí přežilo porod), líčí tuto komunikaci se svou porodní bábou následujícím způsobem: „Und weiln sie [Justina Siegemund] in der dritten Geburt gewahr worden / daß das recht-stehende Kind damahls sich auswenden können / also ihr [svědkyně Regina Titzin] frey gestellet / weil sie der Fr. Thymin mit Sprengung des Wassers / auf solche Arth / zwey Kinder erhalten / ob sie solches bey ihr vor diesmal auch wolte geschehen lassen / denn sie das Kind auf sonst keine andere Arth und Weise zu retten wüßte / und sich der Auswendung allhier auch befürchtete. Damit hätte sie es geschehen lassen / und wäre den dritten Tag hierauf eine glückliche Geburt und lebendiges Kind erfolget / so auch noch / so lange Gott wolte / frisch und gesund / und künftigen 19. April drey Jahr alt wäre.“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 159. Podobným způsobem se o svém rozhodnutí nechat si protrhnout vak blan vyjadřuje Barbara Jentschin, manželka bednáře Georga Jentsche. Tamtéž, s. 161.

³⁹ „Ad Posit. 2. Ob nicht die Justina wieder des Herrn D. Kergerß willen Sie [manželku Martina Kergera] beredet, zu Ihr warten zu lassen?

Resp. Frau Justina habe donnerstags Frau Doctor Kergerin gebethen, Sie wolle zu Ihr warten lassen. Frau D. Kergerin aber hette es nicht wollen geschehen lassen, sondern gesagt, Ihr Herr wolle nicht. Drauff hette die Frau Doctorin und Frau Justina Sie, Zeugin [Anna Beerin], hinauff zum H. Doctor ins Oberstübchen geschicket und Ihn herunter zu kommen ersuchen lassen. Alß Er nun herunterkommen, hette Frau Justina den H. Doctor gebethen, Er wolle Ihr vergönnen, Ihre Hand ein Viertelstündchen bey Seiner libsten zu haben und ein par wehen über die finger springen zu lassen. Worauff H. D. Kerger geantwortet: Nein, er lisse es nicht geschehen, es were noch nicht an der Zeit. Sey auch nicht geschehen.“ *Viz Akta miasta Legnicy*, s. 91, výpověď Anny Beerin, přísežně porodní báby.

⁴⁰ Ani sami lékaři a chirurgové, kteří byli autory těchto porodnických příruček, si však dlouho nebyli jisti, který z přístupů je správný. Na základě opačných přístupů se pak také postupně konstituovaly porodnické školy francouzská, intervencionalistická,

vyčkávací taktiky a zásahy Justiny Siegemund do porodního děje považoval za násilné a špatné.⁴¹

Pasáže, v nichž jako svědkyně ke slovu přicházejí předvolané porodní báby Anna Beerin⁴² a Barbara Helbigin,⁴³ stejně jako zmínky o působení dalších porodních bab v Lehnici a jejím bezprostředním okolí, představují velmi cenný vhled do silně konkurenčního prostředí městských porodních bab. Zároveň pomáhají odkrýt míru znalostí a zkušeností jednotlivých porodních bab s průběhem porodního děje – Justina Siegemund se ve svých speciálně navržených otázkách nezdráhá své kolegyně „zkoušet“ a prověřovat jejich erudici (zajímá ji například, jak rozumí pojmu urychlování porodu, co je a není možné provádět v průběhu kontrakcí apod.).⁴⁴ Z výpovědí mimoděk vyvstávají informace o třenicích

používající v hojně míře nástroje (k tomuto přístupu se přiklání také německé porodnictví, především pak göttingenská škola), a anglická, spoléhající na přírodu (o ni se opírá také porodnictví v habsburské monarchii, zvláště vídeňská škola). Srov. JÜRGEN SCHLUMBOHM, *Als ledige Magd in der akademischen Entbindungsanstalt*, Journal Geschichte, Dezember 1988, s. 34–43.

⁴¹ „Ad Posit. 2 Interrogator. Speciale

1. Ob zeugin wisse, wie und woher, daß wieder D. Kergerß Willen Frau Justina die Frau D. Kergerin beredet, zu Ihr warten zu lassen; was vor worte Sie dabey gebrauchet?

Rp. Sie wisse nicht, ob Frau Justina zur Frau D. Kergerin gewartet, weil H. D. Kerger nicht gewollt. Die Worte, so Frau Justina gebraucht, hette Sie zwar wegen länge der Zeit ziemlich vergessen, jedoch besinne sie Sich, daß Frau Justina gesagt: Man müsse solchen Kindern, wenn Sie zu voller geburt stünden, helfen, sonsten würden es läppische Kinder. Drauff hette H. D. Kerger gesagt: Nein, er lise es nicht zu, Er hette Ihr vorhin bey den vorigen kindern Ihren willen gelassen, aber numehr lasse Er es nicht mehr geschehen, es were am besten, man lisse der Natur ihren lauff. Frau Justina aber hette gesagt, es müsse Ihr etwas geholfen werden, denn der Muttermund liege etwas tieff. H. D. Kerger hingegen hette gantz nicht gewollt, sondern bey seiner Meinung geblieben.“ Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 92, výpověď Anny Beerin, přisežné porodní báby.

⁴² *Akta miasta Legnicy*, s. 87–102.

⁴³ *Akta miasta Legnicy*, s. 102–115.

⁴⁴ „Ad Pos. 2 Interrog. Special.

1. Ob es möglich, und woher Sie [porodní bába Barbara Helbigin] wisse, daß man allezeit mit gantzer hand zu einer frauen zuwarten kan, es sey die geburts-stunde vorhanden, oder nicht?

Rp. Ihr sey es ehender nicht möglich, als wenn die Noth und die Geburtsstunde vorhanden und die Schlösser sich auffmachten.

2. Ob dieses möglich bey recht stehender geburt, sonderlich wenn ein lebendiges Kind gebohren wird, wie bey der Frau D. Kergerin gebohren worden?

Rp. Ob es andern möglich sey, wisse Sie nicht, Ihr sey es nicht möglich, hette es nimals gethan.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 105–106.

a nevráživostech mezi jednotlivými porodními bábami,⁴⁵ i přesto však tyto svědkyně podporují obhajobu Justiny Siegemund a poukazují na vykonstruovanost Kergerových obvinění, založených nezřídka na fámách kolujících městem.⁴⁶

S představou urychlování porodu souviselo také nařčení implicitně vyjadřované v některých otázkách týkajících se velkého akčního rádiu Justiny Siegemund, potažmo její oblíbenosti nejen mezi lehnickými rodičkami, ale také v okolních slezských městech, na venkově i menších dvorech,⁴⁷ stejně jako její exkluzivní služby pro dvůr Luisy z Anhalt-Dessau sídlící v Břehu. Na základě otázek koncipovaných Justinou Siegemund svědkyně a svědkové ovšem vypovídají, že porodní bába kvůli případům rodiček, které byly v její péči, posouvala své cesty do Břehu nebo své svěřenkyň včas informovala o nutnosti nadcházející cesty a nabízela jim řešení. Na explicitně položený dotaz, zda Justina Siegemund svým odchodem a následným odjezdem způsobila rodičce nějakou újmu, odpovídají hned dva svědci, manželé Johann Paul Jgall a Blandina Jgallin, jednoznačně negativně.⁴⁸

⁴⁵ „Diß alles hette Zeugin [porodní bába Barbara Helbig] H. D. Kergern deßshalben gesagt, weil Frau Justine Ihr auch viel zu neide gethan hette.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 111–112.

⁴⁶ „Ad Pos. 3 Interrog. Special.

2. Ob Zeugin [porodní bába Barbara Helbig] von Justinen solches selbst gehöret, oder ob es D. Kerger so erzehlet?

Rp. Sie habe es weder von Fr. Justinen, noch von H. D. Kergern gehöret.

3. Wann und wo Sie dieses gesaget?

Rp. Bey Heinrich Deißmann, Meltzern auff der Bekker-gasse, habe es der Ulrichin Tochter und deren Großmutter Zeugin erzehlet, nemliches: es hette Frau Justina gesagt, dürffte Sie Ihr nur lassen ein par Wehen über die hand gehen, so wolte Sie das Kind haben.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 107.

⁴⁷ Dvě svědeckví otištěná v porodnické příručce Justiny Siegemund pocházejí od „*vornehme Standes-Personen*“, podaly je tedy šlechtičny. Jedna z nich referuje o tom, že Justina Siegemund, o jejíž pomoc u porodu se uchází řada lidí, se ani v Břehu, ani na venkově nepotýká s podobnými obviněními. Zároveň dosvědčuje, že se na ní porodní bába nedopustila ničeho, z čeho je nařčena před soudem, a to ani urychlení porodu protřazením vaku blan, a to i přesto, že by se jí takové urychlení z důvodu manželovy nastávající nepřítomnosti velmi hodilo. Srov. J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 165.

⁴⁸ „Ad Pos. 10 Interrog. Spec.

1. Ob Sie [Justina Siegemund] nicht ihre gar nohtwendige Reise wegen seiner frauen Niederkunfft einen Tag auffgeschoben?

Rp. Affirmat.

2. Ob nicht Justina bald anfangs für der Geburt gesaget, daß Sie eilend verreisen müste?

Obvinění z násilného a příliš tvrdého („hart“) vnitřního vyšetření, navíc prováděného v nesprávný čas, za který byl považován okamžik těsně před porodem, se v lehnických soudních protokolech objevuje na mnoha místech. Je spojováno s neurvalým zásahem do těla rodičky, který jí způsobuje nezměrnou bolest, s předchozí kategorií také částečně souvisí implicitní nařčení z příliš brzkého provádění tohoto vyšetření. Na detaily průběhu tohoto vyšetření jsou dotazovány nejen porodní báby (zde se často jedná o teoretické otázky zaměřené na faktickou možnost takové vyšetření provádět, založené na expertním vědění porodních bab), ale především rodičky a také ženy účastníci se cizích porodů jako opora⁴⁹ (a jak ukazuje tento konkrétní příklad, využitelné jako svědkyně pro soudní procesy). Velmi často je zde řeč o hlubokém vyšetření prováděném paží zasunutou do těla rodičky až po loket. Z některých výpovědí je evidentní, že se mezi lidmi o těžkých porodech, při nichž Justina Siegemund asistovala, vyprávěly fantastické historky, jichž se Martin Kerger dovolával při vznesených obviněních:

Rp. Affirm.

3. Ob Sie durch Ihr wegziehen der Kindbetterin einigen Schaden verursacht?

Rp. Er wisse von keinem Schaden.“ Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 134–135, výpověď pasíře Johanna Paula Jgalla.

„Ad Pos. 10 Interrog. Special.

1. Ob Sie nicht ihre gar nohtwendige reise wegen Zeuginß Niederkunfft einen Tag aufgeschoben?

Rp. Wie Frau Justina gesagt, hette sie Zeugin zu gefallen, die Reise einen Tag aufgeschoben.

2. Ob nicht Justina bald anfangs für der geburt gesaget, daß Sie eilend verreisen müßte?

Rp. Montagß hette es Ihr Frau Justina gesagt, daß Sie dienstags nach Breslau reisen müsse.

3. Ob Sie durch Ihr wegziehen der Kindbetterin einigen Schaden verursacht?

Rp. Nein, Sie habe deßwegen keinen Schaden an sich befunden, sondern sey gesund verbliben.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 148–149, výpověď jeho manželky Blandiny Jgallin.

⁴⁹ Porod v raném novověku nebyl intimní záležitostí rodičky, probíhající pouze za účasti porodní báby a její pomocnice či pomocnic, naopak se jednalo o událost, při níž se scházela řada žen, ať už rodinných příslušnic, sousedek, či přítelkyň. K ženskému společenství kolem porodu srov. EVA LABOUVIE, *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt*, Köln–Weimar–Wien 1998; TÁŽ, *Weibliche Hilfgemeinschaften. Zur Selbstwahrnehmung der Geburt durch Gebärende und ihre Hebammen in der ländlichen Gesellschaft der Vormoderne (16.–19. Jahrhundert)*, in: *Selbstentwurf und Geschlecht*, (ed.) Ulrike Jekutsch, Würzburg 2001, s. 13–32.

„Ad Posit. 9.

Zda neví [dotazovaná svědkyně, přísežná porodní bába Barbara Helbig], že Justina v Altzen asistovala u porodu dvou mladých žen a že jim do těla zajela rukou tak hluboko, že [ostatní] nechávala svou ruku nahmatat zvenku, a říkala: sáhněte si, sáhněte si, tady mám ruku. A zda tyto dvě ženy nezemřely na velké krvácení?

Rp.

Slyšela to vyprávět u pana faráře v Altzen, že paní Justina tam dvěma mladým ženám asistovala u porodu a že jim rukou zajela do těla až do půlky lokte a řekla, že to musí udělat v nouzi; že ale měla Justina říct, sáhněte si, sáhněte si, tady máte mou ruku, nebo že by jim dávala na ruku sáhnout, svědkyně neslyšela. Také slyšela, že následovalo krvácení a ženy osm dní poté zemřely, že by však byla jejich smrt svalována na krvácení nebo dávána za vinu paní Justině, to neslyšela. A to také vyprávěla panu doktoru Kergerovi.⁵⁰

V oddílech týkajících se násilného vyšetření jsou také jak v otázkách, tak ve svědeckých výpovědích tematizovány znalosti a zkušenosti rodiček i žen účastnicích se porodu ohledně míry a charakteru krvácení, svědkyně se zde vyjadřují k tomu, nakolik byla ruka či celé předloktí Justiny Siegemund zakrvácené, zda se jednalo o krvavou „vlhkost“ a nakolik jsou tyto úkazy při porodech běžné.⁵¹ Je evidentní, že tyto ženy, jejichž účast u cizího porodu byla podmíněna tím, že byly samy vdané, byly díky porodům prožitým na vlastním těle i nejspíše opakujícím

⁵⁰ „Ad posit. 9. Ob Sie nicht wisse, daß die Justina zu Altzen zwey Jungen weibern ausgebadet und Ihnen so weit mit der hand in Leib gefahren, daß Sie außwendig ihre Hand zu fühlen gegeben, und gesagt: fühlet, fühlet, hier hab ich meine hand; und ob nicht diese zwey weiber wegen grosser blutstürtzung gestorben?

Rp. Sie habe bey dem H. Pfarer zu Altzen es erzehlen hören, daß Frau Justina daselbst zwey Jungen Weibern ausgebadet, und mit der Hand biß an den halben Ellenbogen in den Leib gefahren und gesaget, Sie müsse es aus noth thun, daß aber Justina solle gesagt haben, fühlet, fühlet, da habt Ihr meine hand, oder daß Sie die hand Ihnen zu fühlen gegeben, habe Zeugin nicht gehöret. Auch habe Sie gehöret, daß drauff eine blutstürtzung erfolget und die Weiber acht tage hernach gestorben daß aber deren todt der Blutstürtzung zugeschrieben oder Frau Justinen die Schuld wegen ihres todes gegeben worden, habe Sie nicht gehöret. Und diß habe Sie auch H. Doct. Kergern erzehlet.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 114, výpověď porodní báby Barbary Helbig.

⁵¹ Obšírně o tom vypovídá např. svědkyně Rosina Baudissin, figurující u porodu manželky Martina Kergera jako jedna ze sousedek. *Akta miasta Legnicy*, s. 181–184.

se návštěvám u jiných rodiček vnímány jako dostatečně kompetentní hovořit o míře standardnosti průběhu porodního děje. Lehnický soudní proces také dokazuje, že tyto ženy mohly být a také byly využívány k dosvědčení různých okolností doprovázejících porod či vzezření dítěte, pokud bylo sporné, zda bylo jeho zranění způsobeno porodní bábou.⁵²

U obvinění ze zranění rodičky či novorozence jako eventuální příčiny jeho smrti se ve svědeckých výpovědích setkáváme s pestrá škálou výpovědí, vyznačujících se zčásti velmi zajímavou ambivalentností vztahu k porodní bábě Justině Siegemund jak ze strany rodičky, tak jejího manžela. Oba vyslyšení otcové, kružidlář Michael Kleinert a pasíř Johann Paul Jgall, popisují vzezření svých čerstvě narozených dětí, jejich zranění však popírají.⁵³ Složitost vztahu k porodní bábě, které na jedné straně vděčí za účinnou pomoc manželce při jejím těžkém porodu a za záchranu dítěte, na straně druhé však má pochybnosti, zda intervence Justiny Siegemund nezpůsobila jeho dítěti trvalé následky, vyvstává z výpovědi Johanna Paula Jgalla:

⁵² Např. Anna Maria Scholtzin, vyhledaná Martinem Kergerem, aby potvrdila jeho informaci, že dítě nebožky Marthy Marstaller mělo díru v hlavě, tuto domněnku popírá a líčí, že „alleine auff der Stirne, wo die härlein angehen, hette es ein roth fleklein gehabt“. Na Kergerovu otázku, zda to bylo na „lístečku“ (termín Blätlein se užíval pro fontanelu), nebyla schopna odpovědět, neboť dítě bylo zavinuto tak, že ho nemohla vidět. V odpovědi na otázky formulované Justinou Siegemund svědkyně ještě doplňuje, že: „Sie hette oben auf der Stirn ein roth fleklein einer finger-spitze groß, aber kein Blut gesehen, und were die haut ein wenig weggewesen.“ Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 122–123.

⁵³ „Ad Posit. 2. Ob nicht seine zwey zu unterschiedenen malen gebohrne Kinder auff dem häubtlein und Gesichtern sehr zergriffen gewesen, also daß das eine nur eine Stunde, das andere nur einen tag gelebet?

Resp. Das erstere Kind von 5. Stunden were nicht zergriffen, auch nicht braun und blau gewesen, das Andere aber von 30. Stunden were unter dem gesichte braun und blau gewesen, vom Häubtlein wüste er nichts, dann Er dasselbe nicht gesehen hätte.

Ad Pos. 2 Interrog. Special.

1. Ob alle beide Kinder, die Justina seiner Frauen ausgebadet, verletzt gewesen?

Rp. Das letztere Kind von 30. Stunden war braun und blau gewesen, von keiner Verletzung aber wüste er nicht zu sagen. [...]

3. Ob und woher zeuge wisse, daß Justina bey seiner Frauen gefährlichen geburt etwas gewaltsames gethan, oder was unterlassen, so von nöthen gewesen?

Rp. Wenn Er etwas gewüst hette, wolle Er Sie bald deßhalben zu rede gesetzt haben.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 120–121, výpověď kružidláře Michaela Kleinerta.

„Protože se dítě učilo chodit a mluvit tak pozdě, musí přiznat, že si zprvu namlouval, že paní Justina porod úspěšala. Když ale teď vidí, že dítě chodí, mluví, jí i pije a je zdravé, opustil tyto myšlenky.“⁵⁴

Svěddecké výpovědi z Lehnice přidávají do skládačky obrazu každodennosti raně novověkého porodnictví také mužský element. Dva svědčící manželé rodiček mimoděk sdělují informace, které nám mohou pomoci dokreslit naši představu o míře účasti mužů u porodů, dokonce o jejich znalostech a představách týkajících se těhotenství a vývoje dětí. Je evidentní, že muži byli nezřídka přítomni porodům, různým způsobem při nich pomáhali⁵⁵ a starali se o potřeby svých manželek. Představa o vydělení těhotenství a porodu do výlučně ženské sféry tak neobstojí. U soudu manželé vypovídají o stavu rodiček, jejich křiku, bolestech, mdlobách, krvácení a jsou schopni určit, co k porodu přirozeně patří. V otázkách teoretičtějšího rázu (jaká je délka těhotenství, zda zadržování krvácení není pro matky škodlivé) si naopak většinou nejsou jisti.⁵⁶ Na rozdíl od rodiček si muži povětšinou nepamatují přesnější časové údaje.⁵⁷

Rodičky ve svých výpovědích, které jsou i přes skutečnost menší bezprostřednosti způsobené převedením do 3. osoby velmi sugestivní, popisují své pocity a vjemy během posledních týdnů těhotenství a v době porodu. V líčení jejich strachu v průběhu těhotenství se zrcadlí předešlé rodinné tragédie spočívající ve vysokém počtu mrtvě narozených dětí.⁵⁸

⁵⁴ „Denn Er müsse gestehen, weil das Kind so langsam gehen und reden gelernet, habe er sich anfangs eingebildet, alß hette Fr. Justina mit der geburt geeilet. Nach dem Er aber numehr sähe, daß das Kind ginge, redete, auch ässe und trincke, und also frisch und gesund were, so hette er diese gedanken fahren lassen.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 124–125, výpověď pasíře Johanna Paula Jgalla.

⁵⁵ Např. Johann Paul Jgall pomáhal třít a ochlazovat svou ženu Blandinu, když v průběhu porodu omdlela. Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 131.

⁵⁶ „Ad Pos. 8 Interrog. Special.

1. Ob einige geburt ohne Schmerzen und blutreinigung, und die zurükbleibung des Geblütes nicht den Müttern schädlich sey?

Rp. Das erstere gebe wol die Vernunft, daß es nicht anders seyn könne, das andere weiß Er nicht.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 133.

⁵⁷ „Von keinem Schaden seiner Frauen wiße Er nicht, das Kind sey noch am leben und den 26. oder 27. Juny 1675. geboren.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 132.

⁵⁸ Např. Maria Thymín měla v době líčeného těhotenství za sebou osm porodů s mrtvě narozenými dětmi („unrecht und unnatürlich geböhren“). Barbara Stieffin vyhledala pomoc Justiny Siegemund při svém šestém těhotenství, pět předchozích skončilo smrtí dítěte. Srov. J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 151, 170.

Tematizují prožívání bolesti,⁵⁹ mluví o extrémních tělesných projevech jako mdlobách, zvracení,⁶⁰ zhmotňují svůj strach.⁶¹ Jejich vzpomínky jsou velmi detailní, po několika letech, často osmi i více, uvádějí konkrétní dny a hodiny, kdy začaly rodit, kdy jejich porod skončil, kdy došlo ke zlomovým okamžikům, za jakých okolností byla volána Justina Siegemund apod. Přestože je evidentní, že mnohé z nich velmi stály o to, aby u jejich porodu asistovala právě Justina Siegemund, kterou předcházela pověst zkušené a úspěšné porodní báby a které důvěřovaly,⁶² jsou jejich pocity a prožitky z porodu často smíšené. V jejich výpovědích se ukazuje, jak specifický tělesný i duševní stav porod představuje, i to, jak složité pro ženy je tento stav definovat a popsat. Jejich vnímání je značně rozostřené, porodní bolesti jsou ještě vystupňovány zásahy porodní báby, která se ve většině případů snažila buď dítě obrátit, nebo ho již mrtvé dostat ven z matčina těla (několikrát i za pomoci nástrojů improvizovaně sestrojených z předmětů, které se v domácnostech daly najít).⁶³ Na otázky, zda ze strany Justiny Siegemund pociťovaly nějaké násilí, jak se cítily či jaký vztah mají ke své porodní bábě, odpovídají nezdídka

⁵⁹ „Darauf sie denn die gantze Nacht mit Ach und Wehe gekreißet / die Geburt aber gar nicht folgen wollen.“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 152.

⁶⁰ „...sich selber nicht besinnen können, fast sonder Verstand gewesen...“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 153; „Bey dem ersten Sohne were Sie auch in eine und zwar schwerere Ohnmacht, die bey einer halben Stunde gewehret, darüber Sie müssen gerieben und gekühlet werden, und Sie keinen verstand gehabt, gefallen.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 144, výpověď Blandiny Jgallin.

⁶¹ „Darauf hätte sie [Barbara Vogtin] begehret / Fr. Justina solle sie nur ruhen lassen / wolle sie doch gerne sterben. Worauf Sie sie auch alle dreye zu frieden gelassen / sich ein wenig niedergeleget / und aus Mattigkeit gar eingeschlaffen. Darauf sie dann ihren Willen gehabt / sich zu wenden und zu überwerffen / wie sie gewollt / in Meinung / sich etwas damit zu helfen. Worüber ihr aber das Geblüte im Leibe so räge worden / das sie den Geschmack davon immer im Munde gehabt / auch endlich / wie sie es nicht mehr verbeißen können / von sich gegeben / welches unterschiedene mahl geschehen. Weil sie nun durch solche Abmattung / ihrer Empfindung nach / fast bis zum Tode kommen. Als hätte sie Fr. Justinen noch einsten um Hülffe gebeten / sie solte noch einmahl versuchen / ob möglich wäre / ihr das Leben zu erhalten.“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 175–176.

⁶² Svědčí o tom také snaha některých matek či nevlastních matek získat k porodu své dcery právě Justinu Siegemund. Srov. J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 166.

⁶³ Srov. J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 164, 172, 175–176.

velmi ambivalentně: v kontextu bolesti a vyčerpání způsobeného zdlovavým a náročným porodem nevědí, zda se Justina Siegemund dopustila násilí, nebo ne,⁶⁴ nevědí ani, jak jim po porodu bylo, protože byly velmi slabé.⁶⁵ Anna Neunhertzin nejprve považuje své poporodní zdravotní obtíže za důsledek spáchaného násilí:

„2. Zda svědkyně k paní Justině chová zášť nebo nepřátelství a proč? Rp. Nejprve to tak opravdu bylo, ale nyní už ne, protože když jí paní Justina poprvé asistovala při porodu, myslela si, že na ní bylo spácháno násilí, neboť jí viselo něco ven, takže tři čtvrtě roku nemohla sedět, pouze na stoličce s nočníkem nebo v posteli. Dotazovala se na to pana doktora Kergera. Nedává to však za vinu paní Justině, neboť to byl veskrze těžký porod.“⁶⁶

V dalších výpovědích Anny Neunhertzin zaznívá úvaha, že kromě toho, že se jednalo o těžký porod sám o sobě, žena tvrdě pracovala v době těhotenství i těsně po porodu, mohla si tedy zranění přivodit sama.⁶⁷ Nicméně rodička neví, jestli Justina Siegemund použila pro vyšetření ruku

⁶⁴ „2. Ob Zeugin bey Ihrer Seeligkeit sagen könne, daß Sie nicht wegen anstehender geburt oder Schwachheit in der Natur, sondern wegen angethaner gewalt geschryen habe?

Rp. Sie hette nicht laut geschryen, könne auch nicht wissen, ob Ihr die Frau Justina gewalt gethan oder nicht.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 143, výpověď Blandiny Jgallin.

⁶⁵ „Ad posit. 9. Ob nicht darauff grosse Blutstürtzung, Mattigkeit und Schmerzen bey Ihr erfolget?

Resp. Sie wüste nicht, wie Ihr gewesen were. Denn nach dem Sie gebohren, hette man Sie ins Bette gelegt, were sehr matt und schwach gewesen, wie es pflegte bey dergleichen Frauen herzuehen.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 146.

⁶⁶ „2. Ob Zeugin zu Frau Justinen einigen Neid oder feindschafft trage, und warum?

Rp. Erstlich wol gewesen, aber nun nicht mehr, denn alß Ihr Frau Justina erstlich außgebadet, habe Sie vermeinet, Ihr werde gewalt geschehen, in dem Ihr etwas herausgegangen, so daß Sie bey 3. Vierteljahren nicht sitzen können, ohne aufm Nachtstuhl und im bette. Worüber Sie H. D. Kergern befraget gehabt. Gebe aber deßhalben Frau Justinen keine Schuld, weil es an sich selbst eine schwere geburt gewesen.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 149, výpověď Anny Neunhertzin. Svědkyně ve výpovědi detailněji popisuje své obtíže, jež přetrvávají dosud: „Es were biß dato noch etwas wie ein finger glied lang herausen und verwachsen, thäte Ihr wol im sitzen ein wenig weh, schadete Ihr aber nichts, könne auch deßwegen Fr. Justinen keine Schuld geben, denn Sie könne ihre schwere arbeit dabey thun, heben und tragen, wie es Ihr vorkäme.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 153.

⁶⁷ Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 150. Její stav se podle jejího názoru zlepšil, a dokonce zplodila další dvě děti.

až po loket (dozvěděla se to až od ostatních žen ex post) či zda se jí roztrhlo děložní hrdlo, nebo to dokonce způsobila porodní bába svým zásahem.⁶⁸

V několika případech se soudní protokoly zmiňují o domnělých či potvrzených explicitních zvoláních rodiček vyjadřujících jejich strach a obavy z bolesti, jako např.: „Ó, paní Justino, co to děláte? To je můj konec.“⁶⁹ „Ježíši! Paní Justino, co to děláte?“⁷⁰ „Paní Justino, dopustíte se násilí.“⁷¹ I přes všechny tyto skutečnosti však žádná z vyslýchaných a svědčících rodiček Justinu Siegemund neobviňovala z násilí či ublížení, naopak jsou jí vděčné za pomoc a leckdy za záchranu života či života dítěte, přejí jí jen dobré a jsou připraveny se opět svěřit do její péče. V několika případech dokonce rodičky svědčící ve prospěch Justiny Siegemund zmiňují, jak těžkou prací porodní bába musela během jejich těžkého porodu odvést. Při ochraně zdraví rodičky Barbary Vogtin se dokonce zranila sama:

„Paní Justina už nevěděla jiný způsob, než že si vyžádala několik loktů dlouhou šňůru, kterou také dostala, aby do ní chytila hlavu dítěte. Protože ale nemohla smyčku přetáhnout přes celou hlavičku, ale dostala ji pouze pod oči, neboť se zařízla za nožičky, nebylo možné udržet smyčku jinak než ji přetáhnout přes šíji. Paní Justina chránila její [Barbařin] měchyň před uzlem na smyčce a zajišťovala ho prstem takovým způsobem, až přišla o nehet na dlouhém prstu.“⁷²

⁶⁸ Srov. *Akta miasta Legnicy*, s. 149–154.

⁶⁹ „O Frau Justine, was macht Ihr? Das ist mein Ende.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 111, výpověď Barbary Helbigin, přísežné porodní báby.

⁷⁰ „Jesu! Frau Justina, was macht Ihr.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 129, výpověď Johanna Paula Jgalla.

⁷¹ „Frau Justina, Ihr werdet mir gewalt thun.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 152, výpověď Anny Neunhertzin.

⁷² „Als hätte Frau Justina / kein ander Mittel wissende / eine Schnure von etlichen Ellen gefordert / die sie auch bekommen / um dem Kinde das Haupt damit anzuschlingen. Weil sie aber die Schlinge im Anlegen nicht über das gantze Häuptlein / sondern nur bis unter die Augen bringen können / allwo sichs an den Beinen eingeschnitten / die Schlinge aber nicht anders zu erhalten gewesen / als bis sie ans Genicke angezogen worden. So hätte sie vor dem Knoten / so an der Schlinge gewesen / ihre Blase durch Vorlegung ihres Fingers dermaßen in acht genommen / daß sie Fr. Justina auch den Nagel vom langen Finger darüber verlohren und eingebüßet.“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 175.

Některé z rodiček jsou také dotazovány na své zdraví po prodělaných těžkých porodech, je tedy možné sledovat jejich výpovědi ohledně zhodnocení vlastního tělesného stavu. Podle většiny žen jim Justina Siegemund v průběhu porodu nezpůsobila žádné zranění, které by je dlouhodobě omezovalo⁷³ (výjimku zde představuje již citovaná Anna Neunhertzin, která však své zranění připisuje závažnosti průběhu porodu). Naopak ukazují, jak o ně porodní bába pečovala ještě v šestinedělí, když se potýkaly s obtížemi doprovázejícími toto období.⁷⁴ Také rodičkám – stejně jako manželům – jsou v některých případech kladeny teoretičtější otázky ohledně délky těhotenství, průběhu porodu a možného krvácení. Není překvapivé, že ženy mají na rozdíl od svých mužů větší přehled, a to včetně udání trvání těhotenství v délce 40 týdnů.⁷⁵

Soubor lehnických svědeckých výpovědí v případě Justiny Siegemund představuje mnohvrstevnatý pramen umožňující nahlédnout každodennost raně novověkého porodnictví z různých úhlů pohledu. Má co říci k tématům samotné práce porodních bab, kdy ukazuje jejich síť a konkurenční prostředí ve městě, odhaluje také používání různých nástrojů a pomůcek k vyřešení složitých porodních situací. Nepřímo je zde zachycen také způsob komunikace porodní báby s jejími svěženkyněmi i jejím blízkým okolím, komunikace, která k rodičce přistupuje s respektem a pochopením jejich bolestí a strastí.⁷⁶ V jasném světle zde vyvstává

⁷³ „Und müsse sie mit gutem Gewissen sagen und bekennen / daß bey allen diesen Geburten ihr kein Glied an ihrem Leibe von Fr. Justinen sey verletzt worden / auch daß sie einige Klage über sie zu führen nicht habe / vielmehr ihr nechst Gott / ihres eintzigen Kindes Leben / bis diese Stunde / zu dancken hätte.“ J. SIEGEMUND, *Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter*, s. 159–160.

„Ad Posit. 3 et ult. Ob Sie nicht hievon so zugerichtet worden, daß Sie 4 Wochen lang das Wasser nicht halten können?

Resp. Nach der Geburt habe Sie keine dergleichen beschwerung gehabt, sondern sey frisch und gesund gewesen. Berichtete dabey, es sie Ihr bey allen 6 Kindern, außer dem ersten, eine gutte Zeit vor der geburt, das wasser nach und nach entgangen. Zumalen, wenn sich früh im leibe bewegt gehabt, nach der geburt aber habe Ihr nichts gefehlet.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 165, výpověď Dorothei Deutelin.

⁷⁴ „Daß aber Frau Justina weggefahren oder Sie verlassen, were Ihr nicht wissende, in dem Sie ja immer zu Ihrer Fr. Tochter hinkommen und Ihr wegen der göldenen Adern Raht gegeben.“ *Akta miasta Legnicy*, s. 175, výpověď Anny Leuschnerin, nevlastní matky rodičky.

⁷⁵ *Akta miasta Legnicy*, s. 139, 146.

⁷⁶ Objevuje se zde např. oslovení rodičky „mein liebes Kind“, *Akta miasta Legnicy*, s. 152. Pro srovnání přístupů k rodičce v mužských a ženských porodnických příručkách viz H. JADRNÁ MATĚJKOVÁ, „Neznalé“ báby a „vzdělání“ lékaři?.

důležitost žen účastnicích se cizích porodů nejen pro účely svědeckých výpovědí, ale také pro pověst a prestiž porodní báby jako takové.⁷⁷ K dalším tématům, jejichž výzkum se v tomto unikátním prameni nabízí, patří zachycení představ a znalostí o vlastním (či cizím) těle, o růstu a vývoji dětí, o věku vlastním i věku dětí, a to včetně zemřelých.

Všechny kategorie násilného jednání, které vykristalizovaly z obvinění vznesených Martinem Kergerem proti Justině Siegemund, spolu velmi úzce souvisejí, jedná se prakticky o spojité nádoby, které od sebe lze jen těžko oddělit. Tato skutečnost ukazuje na komplexnost řemeslné stránky práce porodní báby a na křehkost každé porodní situace, při jejímž zvládnání se bába ocitala na tenké linii mezi tím, co bylo považováno za součást rizika zrození nového života, a co mohlo naopak vyvolávat pochybnosti. Otázka, co lehnické rodičky, jejich manželé, svědkyně jejich porodů či další porodní báby považovali za násilí v kontextu porodu, plného bolesti, ambivalentních pocitů strachu a štěstí i za normální situace, natož v komplikovaných případech, tak do značné míry zůstává otevřená. Pokud totiž Justina Siegemund prováděla zásahy, které měly vést k záchraně ženy, dítěte nebo ideálně obou, jednala podle přesvědčení svědkyň a svědků lehnického soudního procesu podle svého nejlepšího vědomí a svědomí.

⁷⁷ Stále je však třeba k tomuto prameni přistupovat kriticky, je nasnadě, že ve svědeckých výpovědích se rozehrávají také různé strategie aktérek a aktérů soudního sporu. Porodní bába představovala důležitou součást života (nejen) lehnických žen, bylo tedy nejspíše výhodné zachovat si dobré vztahy, neboť nevěděly, kdy ji budou opět potřebovat.